

821.511.141.09

821.511.141-4 Csokonai

## Szilágyi Márton

: ELTE, BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet

: szimar@freemail.hu

# EGY IRODALOMTÖRTÉNETI LEGENDA GENEZISE ÉS FUNKCIÓJA

Csokonai Vitéz Mihály és a nagyváradi temetés

### *Genesis and Function of a Literary History Legend*

A tanulmány a Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) körüli irodalomtörténeti legendák egyikének vizsgálatát tűzi ki célul: a korszak legjelentősebb költőjének utolsó, jelentős nyilvános fellépése ugyanis egy nagyváradi temetésen való részvétel volt, melynek során felolvassot egy hosszú, verses búcsúztatót. Noha a forrásokból egyértelmű, hogy Csokonai fellépése a nagyváradi református templomban zajlott le, a 19. század végi irodalomtörténeti szakirodalomban már felbukkant az a beállítás, hogy Csokonai szabadtéren, a nyitott sír mellett olvasta fel a művét, s emiatt fázott meg annyira, hogy hamarosan meg is halt. Ez az irodalomtörténeti legenda hatásosan befolyásolta a szélesebb irodalmi közvéleményt is. Ennek okát pedig a tanulmány abban látja, hogy ez a toposszá vált beállítás a Csokonai körüli általánosabb, leegyszerűsítő, a populáris befogadásban komoly szerepet játszó felfogásokkal harmonizál. Csokonai ugyanis ilyen módon válhatott a szegény, kirekesztett, csak a halála után figyelmet kapó költő prototípusává, azaz a tipikusnak tekintett, magyar költői sors jelképévé. A tanulmány ezzel a hagyománnyal szemben sorakoztat fel érveket arra, hogy Csokonai költői pályája mennyire más tanulságokat hordozhat, ha eltekintünk ennek a tradíciónak a szemléletet preformáló jellegétől.

*Kulcsszavak:* Csokonai Vitéz Mihály, Nagyvárad, temetési búcsúztató, 18–19. századi magyar irodalom, kultusztörténet, írói biográfia, irodalmi intézményrendszer, professzionalizáció (hivatásosodás)

1804. április 15-én zajlott le fényes külsőségek között Rhédey Lajosné Kácsándy Terézia temetése Nagyváradon. Ez az esemény különös irodalomtörténeti jelentőséggel is bír, hiszen itt hangzott el a szerző előadásában Csokonai Vitéz Mihály *Halotti versek* című, magyar nyelvű temetési búcsúztatója, amelyet hosszú ideje mint a Csokonai-életmű egyik kulcsfontosságú darabját kezel az irodalomtörténet-írás. Csokonainak a nagyváradi temetésen való részvétele kapcsán az eseménysor számos eleméről nincsenek részletes információink. Van azonban egy olyan mozzanat, amelyről mindmáig él a köztudatban egy tévedés: eszerint ugyanis Csokonai Rhédeyné Kácsándy Terézia nyitott sírjánál

olvasta volna föl temetési búcsúztatóját, s itt megfáztán, végső soron ebbe halt bele. Noha a rendelkezésünkre álló források alapján egyértelműen megítélhető, hogy a temetési szertartás azon része, amelyben Csokonai közreműködött, a nagyváradi református templomban, azaz zárt helyen játszódott le; ezt már a temetésről egykorúan megjelent, s egyébként az özvegyen maradt férjtől finanszírozott leírás is rögzítette.

A szakszerű Csokonai-szakirodalom megalapozójának is tekinthető Toldy Ferenc mindenesetre semmi olyat nem állított, amelyből a tévedés szárnyra kelhetett. 1844-es életrajzi vázlatában mindössze az szerepel: „A szertartás alatt Csokonai roppant áthűlést szenvedhetett, mert a következett nap hajnalán kemény láz rázta fel a csak félig eszmélőt álmából...” Két évtizeddel későbbi összefoglalása pedig még csak ennyire sem volt konkrét, sőt, ott már a megfázás említését sem lehet fellelni: „ritka munkásság- és sok hányattatásokkal eltölt rövid életének a tüdősorvadás 1805. január 20. véget vetett”. Kulini Nagy Benő 1861-es összefoglalása még ennyire sem mélyedt bele a konkrétumokba: „A sors által folytonosan üldözött költőnek életereje, egészsége, részint a munka, különben is már gyenge testalkata által el nem birt izgatottság és éjezés, részint a gondok s megtört remények sulya alatt, lassankint hanyatlani kezdett; lassankint kezdé elhagyogatni élénk jó kedve, erélyes s kitűnő munkássága és azon szép korban, midőn az ifju férfivá lesz, 32 éves korában 1805dik évi január 28kán anyja karjai közt halt meg, nagy reményeit kora-sirjába vivén magával.” Szana Tamás 1869-es könyvében kétségtelenül dúsabb és részletesebb a leírás, új elemként belép a megfázás emlegetése, de itt sem találjuk meg még a nyitott sírnál való álldogálást mint okot. Szana jó érzékkel utalt az utazás körülményeire, mint olyasmire, amely valóban hozzájárulhatott a megfázáshoz: „Költőnk april 10-én indult Nagy-Váradra, s huszonnégy órai folytonos utazás után a hideg, nedves levegő, rendetlen élelem miatt elgyengülve, másnap félbetegen érkezett meg. (...) A temetési szertartás april 15-kén, a délutáni órákban ment véghez. Csokonai, diszes közönség előtt szokott költői tüzével szavalá el terjedelmes művét, de a szertartás alatt roppant áthűlést szenvedett s a következő nap hajnalán már erős láz rázta fel álmaiból, tüdő-lob támadta meg.” Az első nyom, ahol megragadható a legendás megbetegedés leírása, Haraszi Gyula 1880-as könyve, amelyben a szerző a felravatalozás helyét látszik először félreérteni – hiszen a háznál felravatalozott holttestet a szertartás idejére már átvitték a templomba –, s ebből fakad aztán a többi tévedés. Haraszi aligha szembesült a temetés lefolyását rögzítő, egykorú leírással, amelyből kiderül, hogy április 14-én ünnepélyesen koporsóba helyezték a testet, majd a debreceni református kollégium kórusának éneke és egy katonazenekar muzsikája mellett vitték át a nagyváradi református templomba már éjfél után, s itt a templom közepén, a szószék előtt álló, fekete posztóval bevont, ezüsttel díszített castrum dolorisra

helyezték a koporsót: „A tömeg egyre gyűl: díszes főúri családok, minden hitfelekezetű egyházi s világi méltóságok töltik meg a termeket s az udvart, hol a ravatal áll. A szertartás megkezdődik: a papok elimádkozzák, a kántorok eléneklik a magukét. Elhangzik két hosszú emlékbeszéd s csend áll be: ekkor kilép sápadt, dúlt vonásaival az ideges, beteg Csokonai, s szavalni kezdi roppant költeményét, ’tüzes és rettenetes actiójával. Szemével, szájával, haja szálaival, karjainak s tagjainak minden mozdulataival beszél, indít s ontja ki a meggyült érzést.’ A gyülekezet el van ragadtatva: a kis számú irigyek elfojtani kényszerülnek parodiázó megjegyzéseiket. De a hosszadalmasság hallgatót, előadót egyaránt kifáraszt. A kiizzadt szavalót meg-megcsapja az esti csípős szél, rosszul kezdi magát érezni: de azért mégis befejezi.” Haraszi ráadásul azt a sajátos eljárást követi, hogy idézetként, de forrását fel nem tüntetve Dobby Márton könyvéből citál sorokat Csokonai előadói modorának jellemzésére, csakhogy egy olyan részletet, amelyben Dobby a kollégiumi búcsúbeszédet kívánta leírni. Haraszi megoldásának csak az a mentsége, hogy Dobby azt a beszédet – hatásossága miatt – a nagyváradi temetési búcsúztatóhoz hasonlította. Forráskezelési módusként azonban ez aligha nevezhető teljesen korrektnek. Ferenczi Zoltán 1907-es életrajzában aztán tömörebb formában, de lényegét tekintve azonos elemekkel kapott helyet ez a legenda, amikor a szerző a *Halotti versek* felolvasása kapcsán így fogalmazott: „Elképzelhetjük, a hideg áprilisi szélben a rettentő megerőltetést, mert a mű hét énekből, ezer sorból áll, melyet alig pár nap alatt, magát borral izgatva írt meg s így már kimerült volt akkor is, midőn a temetésen megjelent.” Ebben a mondatban elsősorban persze a hideg áprilisi szél emlegetése értelmezhető olyan toposzként, amely a szabadban történő temetés vízióját vetíti előre. Az külön kérdés, hogy milyen közvetítő csatornákon (például tankönyveken keresztül) vált egyre közismertebbé és népszerűbbé ez a hatásosan jelenetezhető beállítás, de az valószínű, hogy a továbbéléséhez nagyban hozzájárultak az ezt továbbmondó szépírói verziók vagy írói, irodalomtörténetési esszék is, olyanok, mint például Mészöly Gedeon „életregénye”, amely szerint a temetés úgy zajlott le, akár egy falusi temetés, kántorral, s a „hatalmas ércoporsó kint állott a nyárfák alatt magas állványon, két oldalán a Rhédey és Kácsándy páros címerekkel”, s ezt vette körbe a gyászoló gyülekezet. Ez a beállítás igen hosszú életűnek bizonyult. Megtaláljuk évtizedekkel később Eörsi István egyik évfordulós cikkében is: „Császári és királyi aranykulcos kisrhédei Rhédey Lajos gróf feleségének temetésére másfél nap alatt megírt egy több mint ezer soros filozófiai költeményt, A lélek halhatatlanságá-t, és ezt 1804. április 15-én szakadó esőben, a kötelességszerűen összegyűlt gyásznép előtt könyörtelenül végig is mondta.” De idézhetjük ugyanebből az évből Mocsár Gábort is: „Délután a temetésen viharos szél fúj, szúrós eső csapkodott – igazi bolondos áprilisi idő –, s mire rá került a sor, költőnk már didergett. (...) Képzeld el,

amint a vézna, kicsit csapott vállú, alacsony – testmagassága mindössze 161,5 centi –, nagy orrú, himlőhelyes arcú, csúnya keszeg költő megáll a koporsóval szemközt, s minden eddiginél hatásosabb, szívremegtető szónoklatba kezd. (...) A gyászoló nép a szöveget hosszallotta, oly csúf időben rövidebb is megtette volna, az előadás túlgesztikulált, harsány deklamációja pedig alkalomhoz nem illendő teátrumnak minősítettetett.” Az irodalomtörténészek némelyike sem járult hozzá a kérdés történeti körülményeinek pontosításához Csokonai születésének 200. évfordulója alkalmából. Szigethy Gábor egyik tanulmányának félreérthető és homályos megfogalmazása például aligha segítette a tisztánlátást. Szigethy ugyanis előbb arról beszélt, hogy Csokonai egy „kellemetlenül nedves-szeles napon” olvasta fel a költeményt, emiatt „[t]üdőgyulladást kap”, majd később így folytatta: „Így a költeményből a keletkezés körülményeinek, a szakadó esőben szerzett tüdőgyulladásnak s a költő levélbeli fanyar-keserű tiltakozó gesztusának romantikusra hangolt meséje élt tovább.” Julow Viktor kismonográfiájában is érdekes keveredést figyelhetünk meg, hiszen egyfelől a szerző rögzítette azt, hogy templomi temetésről volt szó, másrészt a hűvös időre hivatkozás mégiscsak fönntartotta a sírnál történő megfázás legendáját: „A hűvös időben, a nagyvárad templomi temetésén hallatlan beleéléssel, izzásig hevülő pátosszal szavalta el ezt a költeményt, tüdőgyulladást kapott, s nyomban ágynak esett.”

Azt persze aligha állíthatnánk, hogy a Csokonai-szakirodalomban általános lenne a nyitott sír legendájának továbbélése – bár a határozott cáfolatra vagy éppen a képzet eredetének reflexív feltárására sem történt kísérlet. A szabadtéri temetés narratívájának az eredetét egyébként nem is egyszerű megállapítani, egyértelműen nem is lehet kijelölni azt a szöveget, amelyre a kezdeményezés szerepe ráruházható, s az egymásra hatás láncolata is fölöttébb bizonytalan: hiába tűnik Haraszti Gyula 1880-as könyve a legkorábbinak, ahol ezt a beállítást megtaláljuk, ez a monográfia semmiképpen nem tartozik a Csokonai-szakirodalom legnagyobb hatású művei közé, s ezért igencsak bizonytalan, hogy éppen ennek a tanulmánynak a hatását kellene feltételeznünk a későbbi felbukkanások hátterében. Mindazonáltal talán mégsem volt fölösleges végigkövetni a képzet – számomra jelenleg ismeretes – felbukkanásait, hiszen itt nem elszigetelt részletről van szó, hanem egy Csokonairól kialakított, átfogó szemléleti keret egyik konstans eleméről. A temetés helyszínének meghatározása ugyanis összefügg a Csokonai köré kiépített, legendás narratívák fönntmaradásával.

Már röviddel Csokonai halála után megfigyelhető ugyanis néhány, a Csokonai-életmű és a Csokonainak tulajdonított költői szerepértelmezés interpretációjaként felfogható narratíva felbukkanása. Ezek egyike a szegény, nyomorult és kirekesztett költő képét rajzolta föl, azt a képzetet tehát, amelybe a pénzért temetési búcsúztatót írni kényszerülő poéta toposza is kiválóan beleillett. Csak-hogy ennek a beállításnak erősen ellentmondani látszik mindaz, ami Csokonai

hagyatéka esetében megfigyelhető. A legfontosabb, s a kortársaktól is leginkább szokatlanak érzett új elem itt Csokonai anyjának az aktivitása volt. Mindez azonban aligha magyarázható meg csupán a véletlennel, vagyis azzal, hogy Csokonai hátramaradt hozzátartozói között akadt egy igencsak agilis személy, míg például az 1796-ban elhunyt Dayka Gábornál, akinek szét is szóródott a hagyatéka, s csak Kazinczy Ferenc erőfeszítéseinek köszönhetően gyűlt össze nagy része, nem volt ilyen családtag. Hiszen Csokonai esetében nem egyedül az anya cselekedett így, hanem mások is. Gaál László, Dombó Márton és Kazinczy Ferenc – hogy három, egymástól jelentősen eltérő törekvést említsünk – nem Csokonainé intenciói nyomán ténykedtek, s Csokonainé sem hozzájuk igazodott. Még akkor sem, ha hármójuk közül Gaál tagadhatatlanul közreműködött Csokonainénak a fia hagyatéka ügyében folytatott levelezésében. Gaál ugyanis ennek ellenére sem vált Csokonainé ambíciójának egyszerű eszközévé, a hagyaték gondozásának szándéka – életrajzi följegyzéseinek tanúsága szerint – saját belső igényéből következett. Ha nem így lett volna, aligha őrzi meg Csokonainé halála után az összegyűjtött kéziratanyagot, és juttatja el Toldyhoz. Láthatólag tehát itt több, igencsak aktív és határozott elképzeléssel bíró személy látszik vállalkozni arra, hogy Csokonai kánonizációjában részt vegyen, néha egymással összefonódó, néha egymást keresztező vagy akadályozó szándékokat mutatva. Vagyis Csokonai életműve többeknek volt igen fontos már szinte halála pillanatában is. Hogy mennyire és milyen irodalom-felfogások mentén, azt a következő évek irodalmi vitái, kánonizációs törekvései rajzolták ki plasztikusan. Aligha meggyőző tehát ahhoz, a későbbiekben erőteljes értelmező toposzá vált magyarázathoz folyamodnunk, hogy itt a nyomorult és kirekesztett költőre csak a halála után volt szükség. Az életpálya nyomon követése ugyanis másról árulkodik: Csokonai rosszkor, ha úgy tetszik, a siker kapujában halt meg, s ennek az érintésnyi közelségbe került, a korszakban páratlanul látszó sikernek a meghosszabbítása volt az az igencsak vehemens kánonizációs vita is, amely Csokonai halála után bontakozott ki. Ne feledjük: ha Csokonai akár csak néhány hónappal tovább él, akkor megéri sajtó alatt lévő köteteinek megjelenését, s ezzel a költői pályájáról sugallni akart kép megteremtését, amelynek egyébként meghosszabbított segédegyenese is megvolt, a költői működés reális célképzeteként, a honfoglalási eposz koncipiálásában. Ezért is érdemel különös figyelmet, hogy milyen törekvések jellemzik Csokonai – egyébként igencsak aktív – utolsó időszakát. A költői beérkezés előkészítése (az életmű kötetekbe rendezése és a kiadásuk megszervezése) és az önállóság irányába tett előkészületek (a saját ház felépítésében manifesztálódó függetlenedés) párhuzamosak voltak, s csak azért nem tűnhettek fel eddig egymást erősítő elemként, mert a túl korai halál ténye átértelmezett minden törekvést, s így az életkudarcs árnyéka vetült rá a Csokonai pályáját értelmező narratívák mindegyikében a

halált közvetlenül megelőző periódusra is. Pedig Csokonai számára inkább a társadalmi értelemben vett pozíció megtalálásának és megszilárdításának időszaka volt az 1802 utáni rövid időszak, s ebbe a törekvésbe szövődött bele a rendezett formában közzéteendő életmű létrehozása. Csokonai egyik, levélben megfogalmazott, 1803-as önértelmezése pontosan ebben az értelemben rendelte egymás mellé ezt a két célt – jellegzetes módon s retorikailag nagyon erőteljesen –, egyébként hiányként tüntetve fel mindazt, amit elérni kíván: „Tsak az gátol és zavar, hogy még apróbb Munkáim nintsenek kinyomtatva, mellynek oka a’ Censúráknak és Typographiáknak késedelmességek; és az, hogy egy Tiburban vagy Tusculánumban meg nem vonhatom, vagyis ki nem deríthetem magamat.” Ez a mondat szinte szimbolikus módon összegzi azt, ami az életpálya nyomon követéséből is kiolvasható: Csokonai a két cél elérését (a kötetek megjelenését és a saját privát tér megteremtését) párhuzamosan gondolta elérendőnek, költői beérkezése és polgári önállósága nála nem tekinthető külön programnak. S ez persze azt is jelenti, hogy az ily módon formulázott életcél elérése, amely – ne feledjük, igen közel volt már – egy fontos szakasz lezárását is jelentette volna. Hiszen Csokonai az idézett levélben úgy határozta meg az ezt követő életszakasz tartalmát, hogy akkor immár haláláig az Árpádról szóló eposzon kíván dolgozni, vagyis ezután már kizárólag költői cél léteznék az ő számára, társadalmilag immár semmi. A beérkezés ugyanis a saját, személyre szabott Tibur vagy Tusculanum megteremtésével már megtörtént volna.

Mindehhez érdemes még egy mozzanatot hozzászámítanunk: nagyszámú vers siratta el Csokonai halálát (ezeket Vargha Balázs külön, terjedelmes fejezetben gyűjtötte össze adattárában), ám ezeknek a verseknek jó része nem vezethető le a személyes ismeretség miatti megrendülésből. A költemények némelyike ugyanis arról árulkodik, hogy a szerzőjük Csokonairól csak a műveiből, elsősorban a *Lilla*-kötetből elvont narrációs elemeket ismeri. Ezek a szövegek, amelyek között nyomtatásban megjelent és kéziratban maradt művek egyaránt vannak, tanúsítják Csokonai életművének az ismertségét, s ezt aligha lehet mindenestül a korai halál miatt felébredt érdeklődéssel magyarázni. Indirekt módon ez a szövegtömeg is alkalmas lehet arra, hogy a saját életében hatástalannak bizonyuló költői működés toposzát kétségbe vonjuk.

Igen gyorsan elkezdődött Csokonai sorsának a mintává válása is. Csokonai meglehetősen sok mindenben értelmeződött előképnek. Imitálható (vagy éppen plagizálható) költői életművet hagyott hátra, s mintát adott a kollégiumi diákköltészetnek, bár ennek igen érdekes területi eltérései voltak, hiszen, ahogyan Csörsz Rumen István kimutatta, Erdélyben jóval később és lassabban terjedtek Csokonai művei kéziratban, s élete és életműve is kevésbé vagy csak bizonyos körökben vált ismertté. Mindazonáltal Csokonai hatástörténete egészében azt mutatja, hogy hamarosan a költőként való létezés egyik alapformáját is belőle

vezették le. Ezért volt annyira erős Csokonai közvetlen utóéletében is a biográfira irányuló érdeklődés; ha elvonatkoztatunk az adatszerűség és a hitelesség kritériumától, akkor a Csokonai-anekdóták gyors felszaporodásának a jelensége is ezt bizonyítja. Csokonai centrális helye a XIX. századi magyar irodalmi tudatban éppen ezért a költészet elgondolhatósága és a költészet társadalmi pozíciójának a meghatározása miatt is kiemelkedő: ez a hatás nem kizárólag ennek a költészetnek az esztétikai értékével magyarázható, még ha számos átszövődést lehet is látni a létrehozott életmű és ezt értelmezni kívánó biográfiai alapozású narráció között.

Csokonai helykeresése a magyar irodalmi intézményrendszer sajátos időszakában zajlott le. Csak néhány évtized múlva jelentek meg azok az intézmények, amelyek lehetővé teheték – még ha egyelőre egy igen szűk kör számára is – az irodalmi működésre alapozott, társadalmilag akceptált életforma megvalósítását. Nem véletlen tehát, hogy Csokonainál egyfelől mennyire a feudális mecénatúra kereteibe illeszkedő patrónuskeresés dominált (a kiszemelt, reménybeli arisztokrata támogatókhoz írott leveleinek retorikája jól mutatja ezt), másfelől pedig a költő mennyire érzékenyen vette észre azokat az új lehetőségeket, amelyek egy, ehhez képest minőségileg új intézményi keret felbukkanásával váltak – látszólag – elérhetővé. A mecénáskeresés hagyományos formái ezért többször is már ennek az új célnak az elérését szolgálták: a gróf Széchényi Ferencnek címzett levél a frissen alapított Nemzeti Múzeum egyik állását célozta meg, Festetics Györgynél pedig a szintén újdonságnak és unikális jellegűnek számító Georgicon professzori állásáért folyamodott. Csokonai pályáján ugyanakkor megfigyelhetők a társadalmi státusához, tanultságához és költői ambíciójához illeszkedő, egyéb értelmiségi lehetőségek megkísértései: a folyóirat-szerkesztés (a Diétai Magyar Múza mint megvalósult kísérlet, s a komáromi tartózkodása alatt felbukkanó Nyájas Múza mint ötlet) és a tanítóskodás (a csurgói helyettes tanári tevékenység). Ezek egyike sem állandósult azonban, s ilyenformán annak is van nyoma, hogy mintha egy idő után Csokonai saját költői tevékenységét immár el kívánta volna szakítani egy ezzel lényegileg összefüggő létfenntartó tevékenységtől: az életének utolsó időszakában felsejlő terv a kereskedővé válásról legalábbis erre látszik mutatni. A feudális mecénatúra logikájának elfogadását mutatják azonban a horatiusi Tusculanum-képzet folyamatos jelenlétét bizonyító levélrészletek éppúgy, mint azok a kísérletek, amelyek egy kisded földdarab adományozásában látták volna a méltó jutalmat a költői tehetségnek. Ezek az elemek persze egy antikizáló költői helyzet-meghatározás keretében helyezhetők el, s illuzórikusságuk jól mutatja a korszak irodalmi intézményrendszerének átmeneti állapotát.

Csokonai számára nem lehetett még a vágyak szintjén sem realitása egy, a művekért kapott honoráriumokra épített költői életnek. Az irodalmi működést

társadalmilag akceptált hivatássá avató társadalmi folyamatok szempontjából Csokonai éppen átmeneti fázist képvisel. A „hivatásosodás” polgári formáinak hiányában Csokonainak aligha kínálkozott más lehetősége, mint a korszakban számára elérhető irodalmár életformák valamelyikének a megcélzása: ám pályájának éppen az adhatja a modell-jellegét, hogy ezek közül többnek az elérésére is kísérletet tett, rövidebb-hosszabb ideig, kisebb vagy nagyobb intenzitással. S az sem kerülheti el a figyelmünket, hogy összességében képes volt sikeresen összeegyeztetni költői működését társadalmi státusának a megőrzésével: miközben igen nagy terjedelmű írói életművet hozott létre, s művei ráadásul vagy eljutottak a kiadásig, vagy kéziratként megőrződtek, ennek a költői teljesítménynek köszönhetően komoly, társadalmilag is figyelemre méltó kapcsolatokat tudott kiépíteni (gondoljunk a Festetics Györggyel vagy Rhédey Lajossal való megismerkedésére, amely bizonyos irodalmi szövegek mecénási támogatásában is tárgyiasultak), s eljutott a független megélhetés megteremtésének küszöbére is. Halála azonban mintha éppen abban a fázisban következne be, amikor élete is fordulóponthoz látszik érni: költői megmutakozásának terve ekkorra már szinte teljesen megvalósul, s saját házának felépítésével önállósága is körvonalakat ölt. Nem arról van ugyan szó, hogy a költői teljesítmény a társadalmi presztízs emelkedésének kétségtelen eleme lesz, ám arra alkalmasnak mutatkozik, hogy megőrizze az életmódnak azt a szintjét, amelybe Csokonai az apja halála után belenő. Pontosán az vált ekkor kérdésessé, hogy ehhez a saját lábra álláshoz vajon hozzákapcsolódott, hozzákapcsolódhatott volna-e Csokonai teljes anyagi függetlenségének megteremtése is? A tragikus megszakítottságot mutató életpálya törekvései megengedik azt a feltételezést, hogy Csokonai számára ez is fontos, megvalósítandó terv volt. Csokonai életének talán éppen ez a vonatkozása tekinthető a legnagyobb társadalomtörténeti érvényű kísérletnek: egy tudatosan és látványosan fölépített költői pálya találta volna meg a korszak Magyarországon saját kereteit. Ez legalább akkora horderejű és példaképszerű vállalkozás lett volna, mint Kazinczy Ferenc Széphalomra lokalizált kísérlete, amely egy urbanizált környezet megteremtését kapcsolta össze a birtokos nemesi életforma lehetőségeivel, s ezt avatta az írói munka méltó keretévé. Aligha véletlen, hogy Csokonai számára is ez jelentette a mintát, noha a Kazinczyétól jelentősen eltérő társadalmi helyzete miatt csak igencsak erős átértelmezéssel tudta megcélozni ezt az eszményt. A halál akkor ragadta el Csokonait, amikor ez a Széphalom mintájára elgondolt, de egy alföldi szabad királyi város közegében megvalósítandó literátori privát tér már majdnem elkészült. Tervezésének és fölépítésének a folyamatát követhetjük csak nyomon, működését már nem.

Az 1804-es nagyváradai temetés körülményeinek kétségtelenül a Csokonai-szakirodalom java terméséhez tartozó munkákba is beszivárgó, legendás változata éppen azért lehetett ennyire virulens, s adatszerű cáfolhatósága ellené-



re olyannyira népszerű, mert az egyik legkorábban megszilárdult, s leginkább ellentmondásmentessé egyszerűsített életrajzi Csokonai-narratívát erősítette: az országot járó, szegény vándorköltő toposzához illeszkedett, azaz egy olyan Csokonai-képhez, amely a folklórnak – garabonciás- és táltos-képzeteket is magába ölelő – Csokonai-víziójában is megragadható. Ennek a beállításnak a kritikus végiggondolása segíthet hozzá ahhoz, hogy Csokonai életpályáját más keretben gondoljuk el: azoknak a megfontolásoknak a fényében, amelyeket az előbb próbáltam meg felsorakoztatni. S akkor Csokonai sorsa sem egyszerűen a kudarcos magyar költői élet prototípusa lesz csupán, hanem egy, az irodalmi intézményrendszer kialakulásának állapotához igazodó, nagyívú, s voltaképpen sikeres helykeresés kísérlete. Mert ez utóbbi is ott rejtőzik Csokonai életpályájának adataiban.

## IRODALOM

- Borbély 2005. – Borbély Szilárd: *Csokonai karaktere és az Arkádia-per* = „Et in Arcadia ego”. A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése. Szerk. Debreczeni Attila és Gönczy Monika. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 2005, 171–199.
- Csokonai: *Levelezés* – Csokonai Vitéz Mihály: *Levelezés*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Debreczeni Attila, Akadémiai Kiadó, Bp., 1999, (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei).
- Csörsz 2007. – Csörsz Rumen István: *Közköltészet Erdélyben a XVIII. század második felében*. Néhány kutatási szempont, Erdélyi Múzeum, LXIX. kötet, 2007, 3–4. füzet, 161–170.
- Dayka 2009. – *Dayka Gábor összes művei*. Sajtó alá rendezte: Balogh Piroska, Bódi Katalin, Szép Beáta, Tasi Réka, Universitas, Bp., 2009, (Régi Magyar Költők Tára XVIII. század).
- Dobszay 2007. – Dobszay Tamás: *Széphalom – Kazinczy életforma- és lakhelyválasztása* = Hudi József (szerk.). A fogyasztás társadalomtörténete, Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület – Pápai Református Gyűjtemények, Bp. – Pápa, 2007, (Rendi társadalom – polgári társadalom 18.), 43–51.
- Domby 1817. – Domby Márton, *Csokonay V. Mihály élete 's Némely még eddig ki nem adott munkái*, Pesten, Trattner János Tamás' betűivel, 1817.
- Eörsi 1973. – Eörsi István, *A költő és közönsége*, Élet és Irodalom, 1973. november 17. 4.
- Ferenczi 1907. – Ferenczi Zoltán: Csokonai. Franklin-Társulat, Bp., 1907, (Költők és írók, Élet- és jellemrajzok az irodalom köréből)
- Haraszi 1880. – Haraszi Gyula: *Csokonai Vitéz Mihály*, Bp., 1880.
- Julow 1975. – Julow Viktor, *Csokonai Vitéz Mihály*. Gondolat Kiadó, Bp., 1975 (Nagy magyar írók).
- Kulini Nagy 1861. – Kulini Nagy Benő: *Csokonai Vitéz Mihály életrajza* = Csokonai-album, szerkeszti és kiadja: Kulini Nagy Benő, Debrecen, 1861, 3–30.
- Mészöly é.n. – Mészöly Gedeon: *Földiekkel játszó..., Csokonai Vitéz Mihály életregénye*, Rózsavölgyi és Társa, Bp., é.n.
- Mocsár 1973. – Mocsár Gábor: *A váradai temetés*. Közelítés egy soha meg nem íródó Csokonai-dramához, Tiszatáj, 1973, 11. szám, 53–66.

- Onder 2007. – Onder Csaba, „...ő lesz Dictátor közöttünk?”, *A Nekrológ-ügy Kazinczy hatalmi stratégiájában* = „'S végre mivé leszél?'' Tanulmányok Csokonai Vitéz Mihály halálának bicentenáriuma alkalmából. Szerk. Hermann Zoltán, Ráció, Bp., 2007, 103–121.
- Pál 1988. – Pál József: *A neoklasszicizmus poétikája*, Akadémiai, Bp., 1988.
- Rákai 2001. – Rákai Orsolya: *Rhédeyné Kácsándy Terézia temetésének leírása*, *IuK*, 2001, 712–715.
- Rohonyi 1975. – Rohonyi Zoltán: *A magyar romantika kezdetei*. Kriterion, Bukarest, 1975.
- Szana 1869. – Szana Tamás: *Csokonai életrajza*. Kiadta: ifj. Csáthy Károly, Debrecen és Nyíregyháza, 1869.
- Szigethy 1973. – Szigethy Gábor: *Csokonai Vitéz Mihály halotti versei*, „A lélek halhatatlanságáról”. *Világosság*, 1973, 10. szám, 610–616.
- Szilágyi 2003. – Szilágyi Márton: *Poéta vagy versifikátor? Csokonai Vitéz Mihály konfliktusai Nagyváradon, 1804-ben* = Polgárosodás és irodalom. Szerk. Alexa Károly, A Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány Kölcsey Intézete, [Bp., 2003], (Kölcsey Füzetek III.), 83–97.
- Szilágyi 2007. – Szilágyi Márton: *Történeti rétegek a Csokonai-kultuszban*. Csokonai Vitéz Mihály mint kultusz tárgy, *Acta Papensia*, 2007, 3–4. szám, 325–346.
- Szilágyi 2008. – Szilágyi Márton: *Irodalom és folklór összefonódása egy Csokonai-anekdota körül* (Esettanulmány). *Ethnographia*, 2008, 1. szám, 23–38.
- Szilágyi 2008a. – Szilágyi Márton: *Othonteremtés és halál. Csokonai Vitéz Mihály utolsó éveiről* = *Redite ad cor*, Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére. Szerk. Krász Lilla – Oborni Teréz, ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2008, 49–66.
- [Toldy] 1844. – D. Schedel Ferenc [Toldy Ferenc]: *Csokonai élete* = Csokonai Mihály minden munkái, a szerző saját kéziratai s az első kiadásokhoz gondosan egyengetve, számos kiadatlanokkal bővítve, jegyzésekkel világosítva s életrajzzal bévezetve kiadta: D. Schedel Ferenc, Hartleben K. Adolf tulajdona. Pest, 1844, (Nemzeti Könyvtár), XIII–XCIX.
- Toldy [1864–1865.] – Toldy Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története*. A legrégebbi időktől a jelen korig, Rövid előadásban 1864–1865, a kötetet összeállította, a szöveget gondozta: Szalai Anna, Szépirodalmi, Bp., 1987.
- T. Szabó 2008. – T. Szabó Levente: *A modern irodalmár hivatás kialakulásának társadalomtörténete*, *Korunk*, 2008, 5. szám, 104–115.
- Vaderna 2009. – Vaderna Gábor: *Egy érzékeny barátság természetrajza, Kazinczy Ferenc és Dessewffy József barátságáról* = *Leleplezett mellszobor*. Nyomozások Kazinczy birtokán. Szerk. Czifra Mariann, Gondolat, Bp., 2009, 108–145.
- Vargha 1960. – *Csokonai-emlékek*. Összeállította és a jegyzeteket írta: Vargha Balázs, Akadémiai Kiadó, Bp. 1960, (A magyar irodalomtörténet-írás forrásai I.).
- Vulkán 2007. – Vulkán Vera Tünde: *Egy Mártonffy-portré Cserey Farkas szerint*. Erdélyi Múzeum, LXIX. kötet, 2007, 3–4. füzet, 241–249.

*Genesis and Function of a Literary History Legend*  
(Mihály Csokonai Vitéz and the funeral in Nagyvárad)

The aim of the study is to analyze one of the legends of literary history related to Mihály Csokonai Vitéz (1773–1805): namely, the last, notable public appearance of the most important poet of the age was at a funeral in Nagyvárad, where he read a long funeral speech in verse. Although it is unanimously confirmed by various sources that Csokonai's appearance took place in the Presbyterian church, by the end of the 19<sup>th</sup> century we already find references to Csokonai reading his work by the grave, where he caught a cold which caused his death very soon after. This legend had a great influence on the wider literary public. According to this study the reason for the development of the legend was that this presentation turned into a topos harmonized with the more general, simplified perceptions which greatly influenced popular reception. Indeed, it was in this way that Csokonai could become the prototype of the poor, excluded poet who gained recognition only after his death, that is, the symbol of what was considered to be the typical fate of a Hungarian poet. The study brings up arguments in defiance of this tradition to show the moral that Csokonai's poetic career might bear if we do not consider the preforming influence of this tradition on our viewpoint.

*Keywords:* Mihály Csokonai Vitéz, Nagyvárad, funeral speech, 18<sup>th</sup>-19<sup>th</sup> century Hungarian literature, cult history, writer's biography, system of literary institutions, professionalization